

SEZGİ

Doç. Dr. M. Tahir YAREN*

Felsefe Tarihi bir çok terimin farklı dönemlerde farklı anlamlarda kullanıldığını gösteren örneklerle doludur. Her dönemde yeni bir anlam kazanan terimlerden biri de sezgi (intuition) terimidir.

Biz bu yazımızda sözkonusu terimin Yeni Çağ batı felsefesinde ifade ettiği anlamlara anahatlarıyla değinmek istiyoruz. Latince kökenli olan terimin almancası "anshaung"dur. Latince "in tueri" sözünün kelime anlamı "bir şeye bakmak"tır. Terim anlamı ise "doğruya nüfuz etmek" veya "doğruyu kavramak"tır. Bu anlamı itibariyle bilgi kaynağı olarak hem deneyin hem de akıl yürütmenin zıddı demek oluyor.¹

Descartes bilgi elde etme yollarından bahsettiği bir sözünde şöyle demektedir: "Hakikatin şüphe götürmez bilgisine ulaşmak için apaçık içgörüş (sezgi) ile zaruri çıkarış-dan başka insanlara açılmış yollar yoktur."²

Descartes burada sezgi terimini akıl yürütmenin karşıtı bir terim olarak kullanmıştır. O bazen de sezgi'yi çıkarış üzerinde bir kontrol aracı olarak kullanmaktadır.³ Filozof "Belki de... niçin içgörüşün yanına çıkarış ile elde edilen başka bir bilme tarzı ilave ettiğimiz sorulacaktır. Fakat bu ilaveyi yapmak zorundaydık; çünkü bir çok şeyler kendiliğinden apaçık olmadığı halde... doğru ve belli ilkelerden çıkarıldıkları takdirde şüphesizlikle bilinmektedir"⁴ derken çıkarışın sezgiye muhtaç olduğunu anlatmış oluyor.

Sezgiyle bilinen hakikatler iki çeşittir. Aklın hakikatleri ve olgunun hakikatleri.* Hem duyu verileriyle elde ettiğimiz bilgilere hem de aklın dolaysız bilgilerine intuition diyenler de vardır. Leibniz bunlardandır. O, aklın kendisinde hazır bulduğu doğrulara akıl doğruları duyu verilerine de olgu doğruları demektedir. Aralarındaki farkın olgu doğrularının başka türlü de olabileceksen algıladığımız şekilde olmasından ibaret olduğuna kanidir.

* A.Ü. İlahiyat Fakültesi Mantık Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ William L. Reese, *Dictionary of Philosophy and Religion*, London 1995 Intuition maddesi.

² Descartes, *Aklın İdaresi İçin Kurallar*, Çev: Mehmet Karasan, XII. Kural, İstanbul 1989.

³ Ömer Naci Soykan, "Bilimlerin Birliğini Temellendirmede Descartes'in 'intuition' Kavramının Yeri", *Felsefe Dünyası Dergisi*, Bahar 1997

⁴ Descartes, A.g.e., III Kural

* Lalande: *Vocabulaire Technique et Critique de la philosophie*, Paris 1980, intuition maddesi

Leibniz, bu doğrulardan akıl doğrularının çelişmezlik ilkesinden; olgu doğrularının ise yeter-sebeup ilkesinden güç aldıklarını düşünmektedir.⁵

Bir ortaçağ filozofu olan Guillelmus d' Ocham da zihnin iki tür bilgisinden bahsetmektedir. Bunlardan biri sezgisel bilgi, diğeri ise soyutlama ile elde edilmiş bilgidir. Ona göre sezgisel bilgi zorunlu olmayan bilgidir ve olgularla ilgilidir. Soyutlayıcı bilgi sezgisel bilgiye muhtaçtır; tekille işe başlar tam olarak ortaya çıktığında artık tekil bir şeye has değildir. O artık tümel bir bilgidir.⁶

D' Ocham'dan bahsedişimiz Yeni Çağ filozoflarıyla bir karşılaştırma imkanı elde etmek içindir. Görüldüğü gibi O, Descartes'in aksine sezgisel bilgiyi yalnızca olgularla ilgili görmektedir ve ona göre bu bilgi zorunlu değildir. Eğer o, zorunlu olmamayı başka türlü de olabilmek anlamında kullanıyorsa Leibniz'le birleşmektedir.

"İstidlal yolu ile alınan her öğrenim daha önceki bir bilgidir gelir"⁷ diyen Aristoteles'in felsefesini anlattığı kitabında Ross şu ifadelere yer vermektedir: "Tikellerden tümelere geçişi mümkün kılan şey, algının kendisinin bir tümellik ögesine sahip olmasıdır. Bizim tikel bir şey algıladığımız gerçektir; ancak onda algıladığımız, onun diğer şeylerle paylaştığı özelliklerdir. Bu ilk tümellik ögesinden, arada herhangi bir kopukluk olmaksızın gitgide daha tümelleşen kavramlardan geçerek nihayet en yüksek tümelere, "analiz edilemezler"e ulaşırız. Tikellerden bu tikelerde gizil olarak bulunan tümelere geçiş tümevarım olarak tanımlanır"⁸ Ross devam ediyor: "Aristoteles bilimin ilk öncüllerini oluşturan tümelerin kavranışının bilimden daha yüksek bir yetinin işi olduğunu söyler ve bu yeti ancak sezgisel akıl olabilir"⁹

Akılyürütme zincirinin sonsuza uzamamasının doğal sonucu olarak bir yerde durmak zorunda olduklarını düşünen filozofların ilk hakikatleri elde etmede sezgiden yardım aldıklarını görmekteyiz. Bunun Aristoteles'e kadar uzanan bir geçmişini olduğunu Ross'un Organon'un Birinci Analitikler Kitabı'na dayanarak yaptığı yorumdan anlamaktayız.

Descartes'e göre içgörüş (sezgi) ne duyuların değişen şahitliği ne de yalancı bir muhayyilenin aldatıcı hükmüdür, fakat saf ve dikkatli bir zihnin kavrayışıdır; öyle kolay ve seçik bir kavrayış ki, anladığımız şey üzerine hiçbir şüphe bırakmaz; yahut da aynı şey olan saf ve dikkatli bir zihinde yalnız aklın ışığı ile meydana gelen ve çıkarıştan daha basit olduğundan, ondan daha emin olan, sağlam bir kavrayıştır."¹⁰

Filozof'un sağlam bir kavrayış olarak gördüğü sezgi yalnızca tasdikleri değil tasavvurları da kavrayan bir yetidir. Çünkü ona göre basit özlerin bilinmesi de sezgi sayesinde mümkün olabilmektedir.¹¹

⁵ Yvon Belaval, *Pour Connaitre-La Pensée de Leibniz*, Paris 1952, ss. 212 vd.

⁶ Betül Çotüksöken-Saffet Babür, *Ortaçağda Felsefe*, İstanbul 1993, s. 323

⁷ Aristo, *Organon, İkinci Analitikler*, Çev: Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul 1989, s. 3

⁸ W.D. Ross, *Aristoteles*, Yayına Hazırlayan Ahmet Arslan, İzmir 1993, s. 70

⁹ Ross, Aynı Eser, s. 70

¹⁰ Descartes, A.g.e., III. Kural

¹¹ Descartes, A.g.e., X II. Kural

Yeni Çağın empirist filozoflarından Lock'un sezgi hakkındaki görüşünü aşağıdaki ifadelerden öğreniyoruz: "...eğer kendi düşünme yolumuz üzerinde düşünürsek, zihnin kimi kez, iki fikir arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı, başka bir fikir araya girmeden dolaysız olarak kendilerinden algıladığını görürüz; işte buna sezgisel bilgi diyebileceğimi sanıyorum. Çünkü bunda zihin kanıtlayıcı ya da inceleme sıkıntısına katlanmadan doğruyu, gözün ışığı algılaması gibi yalnızca ona yönelmekle algılar."¹²

Locke'un iki fikir arasındaki uyuşmayı bir anda kavrayan bir yeti olarak düşündüğü sezgi Leibniz'e göre düşünülen şeyi oluşturan kavramların tamamını aynı anda düşünmemizi sağlayan bir yetidir.¹³

Görüldüğü gibi Locke'un empirist, Leibniz'in ise rasyonalist oluşu bazı bilgilerimizin sezgisel olduğunu kabul etme konusunda aralarında derin bir anlayış farkı ortaya çıkarmamıştır.

Kant'ın sezgi hakkındaki görüşünü ortaya koymak, bilginin oluşumu ile ilgili görüşlerini bir bütün halinde ele almayı zorunlu kılmaktadır. Teorik aklın sınırlarını belirlemeye çalıştığı birinci "Kritik" her üçü de "transendental" nitelemesini almış olan üç başlık içermektedir. Bu başlıklar "estetik", "analitik" ve "diyalektik" başlıklarıdır. Filozof "estetik" bölümünde duyulanabilir varlıklarla nasıl temasa geçtiğimizi, "analitik" bölümünde kavramların zihnimizde nasıl oluştuğunu, "diyalektik" bölümünde de yargıların, başka bir deyişle, fikirlerin nasıl oluştuğunu incelemektedir.

Kant'ta bilgi, duyum, kavram ve yargı aşamalarından geçerek oluşmaktadır. İşte Kant sezgiden birinci aşama olan duyum safasında bahsetmektedir. Ona göre duyulma bir "seziş"tir. O, böyle bir sezgiyi ampirik sezgi olarak görüyor. Ona göre ancak varlıklarla ilgili "fenomen"leri bilebilme gücüne sahibolan insan, varlıkların gerçekte nasıl bir yapıda olduğunu yani "numenler"i bilemez. Varlıklardan gelen, sezgisel bir tarzda yani "seziş"le aldığımız duyular "fenomenler"e aittir ve şekil almamış olarak bize ulaşırlar. Bu duyular bilginin kumaşındır. Onlara şekil verecek olan zihnimizin kalıplarıdır. Kant'ın zihin dışında bir varlığa sahip olmadıklarını düşündüğü, zaman ve mekan dışardan şekilsiz olarak aldığımız duyulara şekil verirler. Buna da sezgi diyen Kant önceki sezgiden ayırmak için bu "seziş"e "saf sezgi" (intuition pure) demektedir.

Ona göre duyulanabilirin bu saf formuna saf seziş denebilir. Çünkü bir cismin sertlik, renk vb. duyulara ait tezahürlerini deneysel sezgiyle ayırdığım zaman geriye bir şey kalacaktır: yer kaplama ve zaman. Bunlar zihinde deney öncesi hazır bulunan saf sezgiye aittir.¹⁴

Sezginin, hakkında bilgi devşirmek istediği şey, aşkın bir gerçeklik olursa böyle bir

¹² John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, Çev: Vehbi Hacıcağiroğlu, İstanbul 1996, s. 304; Çevirideki 'ide' terimi yerine 'fikir' terimi tarafımızdan konmuştur.

¹³ A. Lalande, *Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie*, Paris 1980, "intuition" maddesi

¹⁴ Kant, *Critique de la raison pure* (Traduction de Jules Barni), Paris 1987, *Esthetique transcendante*, ss. 82-83

sezgiye zihinsel (entelektüel intuition) denir. Kant teorik akla metafizik yapma yetkisi vermediği için teorik aklın fizikötesi alemi, müşahade edilebileni bildiği tarzda bilmesini mümkün görmemekte, bu yüzden de zihinsel sezgiyi kabul etmemektedir.¹⁵

Kant'ın aşkın bir varlık olması nedeniyle hakkında teorik akulla bilgi edinilemeyeceğini düşündüğü "düşünen varlık"ı bilmeye yönelik bir sezgiyi Fihte ve Schelling'de görmekteyiz.

Shelling'e göre "ben"i yani düşünen varlığı bilmek için nesnelere bilgisini elde etmekte kullandığımız metottan farklı bir metot kullanmamız gerekir. "Ben" bilgisi mutlak anlamda hür bir bilgi olmak zorundadır. Bir sezginin sonucu olan böyle bir bilgiye bizi ne isbatlar ne akıl yürütmeler ne de genel kavramlar götürebilir.

Yine "ben" bilgisinde, bilgi ile bilinen birbiriyle özdeş olmak zorundadır.¹⁶

La philosophie de Fihte adlı eserin yazarı Léon'a göre, "ben"i bir eylem sayan Fihte ile birlikte, 'düşünen ben'i zihinsel bir sezgiyle tanıdığımızı kabul etmemiz Kant'ın düşüncesine aykırı değildir. Çünkü Kant'ın kabul edemeyeceği varlığın ne ise o şekilde bilinmesini sağlayan sezgidir. Halbuki "ben" bir varlık değil bir eylemdir.¹⁷

Adı geçen filozoflara göre entelektüel sezgi aşkın düşüncenin aletidir. Çünkü böyle bir sezgi, sahibolduğu özgürlükten dolayı nesne olmayan şeye nesneymiş gibi yaklaşır.¹⁸

Schopenhauer ise sezgi terimini "bir bakışta elde edilmiş, kavram halini almamış bilgi" anlamında kullanmıştır. Bu anlamdaki sezgi yalnızca varlıkları değil onlar arasındaki ilişkileri de verir. Böyle bir sezgi sayıların ve geometri şekillerinin ilişkilerini görmede de etkilidir. Çünkü bu ilişkiler bir defada ve akıl yürütmeye başvurmaksızın kavranır.

Schopenhauer'e göre sezginin en mükemmel şekli bir sanat eserini temaşa ederken kendini gösterir. Hayranlık uyandıran bir şey karşısında bir an insan bireyselliğini oluşturan her şeyi unutturur; artık yalnızca bilen bir özne olarak hareket eder ve işte tam bu esnada temaşa ettiği şeyin metafizik mahiyetini yani "ide"sini kavrar.¹⁹

Adı sezgi terimiyle birlikte sık zikredilen bir filozof olan Bergson'a göre bir nesneyi veya bir olayı sezgi yoluyla kavramak hayal gücümüzü kullanarak kendimizi nesnele özdeşleştirmemiz demektir. Böyle yaparak nesneyi herhangi bir bakış açısından değil, ne ise o şekilde ve içinden kavrarız.

Her zaman belli bir bakış açısından olmak zorunda olan akıl yürütmeler bize sadece nesnenin bir parçasını bir cephesini veya sınırlı bir görüntüsünü verir. Oysa sezgi bize nesneyi bütünlüğü içerisinde tam olarak verebilir.

¹⁵ Kant, A.g.e., *Esthétique Transcendantale*, s. 104-105

¹⁶ A. Lalande, A.g.e., intuition maddesi

¹⁷ A.Lalande, A.g.e., Aynı Yer.

¹⁸ A.Lalande, A.g.e., Aynı Yer.

¹⁹ A. Lalande, A.g.e., aynı yer

Bergson'a göre hür fiil akıp gitmiş bir zaman içinde değil, akmakta olan bir zaman içinde meydana gelir. Bu nedenle belli şartların belli sonuçları doğuracağını düşünüp bu anlayışı, donmuş bir nesne gibi kabul ettiğimiz hür fiile de uygularsak hürriyetten bahsedemeyiz.

"Fizik olaylar arasındaki gerçek münasebetleri tayin etmek için kendi düşünce ve idrak tarzlarımızı karıştırmaktan nasıl sakınıyorsak psikolojide de "ben"i kendi orijinalliğinde seyretmek için dış alemin bariz izlerini taşıyan şekilleri atmalı yahut düzeltmelidir."²⁰

Bu kısa makalede, sezgi hakkında sadece bir dönemle ilgili olarak dahi detaylı bilgi verme imkanı yoktur. Bu yüzden Yeniçağ Batı felsefesinde sezgiden bahseden bütün filozofların görüşlerini burada ele almak mümkün olamamıştır.

Görüşlerini öğrenmeye çalıştığımız halde kendilerinden bahsetmeyi ihmal ettiğimiz bazı filozofların isimlerini zikretmek yeni çalışmalara bir zemin olabilir. Sözünü ettiğimiz filozoflar arasında Spinoza, Hamilton, Mansel, Dewey, Moore, Croce, Husserl, Bro-uwer ve Wittgenstein bulunuyor.

Fransız matematikçi H. Poincaré, "eskilerin eserlerini tekrar okuyacak olursak, onların hepsini sezgiciler arasında sınıflandıracığımız gelir"²¹ diyor. Onun bu sözü sezgi kavramının kullandığı yaygınlığı göstermek bakımından kayda değer bir tesbit olarak görünüyor.

Poincaré'nin şu tesbiti de kanaatimizce sıradan bir tesbit değildir: "Kısaca mantıkla sezginin her birinin zorunlu bir rolü vardır. Her ikisi de lüzumludur. Ancak mantık kesin bilgiyi verebilir ve bir isbat aletidir, sezgi ise icat vasıtasıdır"²²

SUMMARY

We are not willing to give up full consideration of intuition in the history of philosophy in the article. We will attempt to definite the role of the intuition in general. The term "intuition" played the most important role in philosophical discussions about knowledge.

Intuition means immediate knowledge, immediate apprehension. If intuition is immediate apprehension, it must not be inferential. Some philosopher such as Kant, asserts that intuition is sense perception.

Intuition always has been contrasted with reasoning. For this reason it is accepted as noninferential knowledge or noninferential comprehension.

²⁰ H. Bergson, *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri*, Çev: M. Şekip Tunç, İstanbul 1990, s. 204

²¹ H. Poincare, *Bilimin Değeri*, çev: Fethi Yücel, İstanbul 1989, s. 7

²² H. Poincare, A.g.e., s. 19

BİBLİYOGRAFYA

- Lalande, A., *Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie*, "intuition" maddesi
Aristo, *Organon, İkinci Analitikler*, Çev: Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul 1989
Çotüksöken, Betül - Babür, *Saffet Ortaçağda Felsefe*, İstanbul 1993
Descartes, *Aklın İdaresi İçin Kurallar*, Çev: Mehmet Karasan, İstanbul 1989.
Bergson, H., *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri*, Çev: M. Şekip Tunç, İstanbul 1990
Poincaré, H., *Bilimin Değeri*, çev: Fethi Yücel, İstanbul 1989
Locke, John, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, Çev: Vehbi Hacıkadiroğlu, İstanbul
1996
Kant, *Critique de la raison pure* (Traduction de Jules Barni), Paris 1987
Soykan, Ömer Naci, "Bilimlerin Birliğini Temellendirmede Descartes'in 'intuition'
Kavramının Yeri", *Felsefe Dünyası Dergisi*, Bahar 1997
Ross, W. D., *Aristoteles*, Yayına Hazırlayan Ahmet Arslan, İzmir 1993
Reese, William L., *Dictionary of Philosophy and Religion*, London 1995
Belaval, Yvon, *Pour Connaitre-La Pensée de Leibniz*, Paris 1952